

COMMENTATIONES AD LITTERAS GRAECAS PERTINENTES

WŁODZIMIERZ APPEL

Katedra Języka i Cywilizacji Greckiej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń
Polska – Poland

O EPIGRAMACH Z ŻYWOTÓW HOMERA SŁÓW KILKA

ABSTRACT. Appel Włodzimierz, *O epigramach z „Żywotów Homera” słów kilka* (Some words on epigrams from Homeris live).

This short article aims at drawing attention to the *Gelegenheitsdichtungen* (occasional poetry) which, directly or indirectly, are identified with epigrams in the preserved texts of Homer's life. In this context it seems interesting that Homer's epitaph, composed and inscribed in hexameters, is *elegeion* not *epigramma*.

Key words: Lives of Homer, occasional poetry, epigram and elegy.

Pracując nad przekładem *Żywotów Homera*¹ żałowałem, że nie było tam miejsca na podzielenie się kilkoma spostrzeżeniami natury zasadniczej na temat określenia mianem epigramów tych okazjonalnych utworów, które wedle świadectwa owych *Vitae* zostały ułożone w bardzo konkretnych momentach życia Homera (lub Hezjoda), a które nie w każdym wypadku są wierszami (jednego lub drugiego) poety, ale w *Żywotach* mowa jest o nich jako o tekstach mających bezsprzecznie charakter epigramatyczny. A skoro można zaliczyć je do *Gelegenheitsdichtungen*², okolicznościowy charakter niniejszej publikacji w pełni uzasadnia próbę zajęcia się właśnie tutaj takimi drobiazgami.

Najpierw wypada wszakże nadmienić, iż funkcjonujące w literaturze naukowej pojęcie tzw. epigramów Homerowych, a nawet ich liczba, nie jest

¹ Zob. *Homerika, czyli Żywoty Homera i poematy przypisywane poecie*, przełożył, komentarzem i przypisami opatrzył W. Appel, Warszawa 2007. Przekład dziewięciu *Żywotów* tamże, s. 43-113. Podstawą przekładu jest tekst z wydania: *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, Lives of Homer*, edited and translated by M.L. West, London 2003.

² Wykorzystuję tu określenie A. Ludwicha, który spożytkował je w tytule swego artykułu: *Homerische Gelegenheitsdichtungen*, „*Rheinisches Museum*” 71, 1926, s. 41-78 i 200-231 (*non vidi*).

jednoznacznie zdefiniowana³. Co zaś jeszcze bardziej zaskakujące, to fakt, że najzupełniej umownie stosuje się to określenie do tych kilkunastu poetyckich wypowiedzi Homera, które w istocie rzeczy trudno w ogóle byłoby uznać za twórczość epigramatyczną (chodzi na przykład o ludową pieśń *Eiresione* lub *Kaminos*)⁴. Trzeba podkreślić, że najpełniejszym źródłem poznania „epigramów Homerowych” jest *Żywot Homera* autorstwa Pseudo-Herodota, a wszechstronnie zostały one przeanalizowane w przywoływanym już w przypisie 3 monografii G. Markwalda.

Celem niniejszego przyczynku nie jest jednak poczynienie jakichś dodatkowych uwag na temat „epigramów Homera”, lecz zwrócenie uwagi na takie miejsca w tekstach Homerowych *Vitae*, które z terminologicznego punktu widzenia dotyczą tematyki *par excellence* epigramatycznej i są traktowane przez autorów owych biografii jako oczywiste (a nawet zacytowane) epigramy, natomiast ich ewentualne Homerowe autorstwo jest w tym wypadku kwestią zupełnie drugorzędną. Porządek zaś, w jakim omówię poszczególne „napisy”, zasadniczo wynikać będzie z kolejności ich występowania w tekście *Vitarum Homeri* ze wspomnianej edycji M.L. Westa.

W *Certamen Homeri et Hesiodi* siedmiokrotnie mowa jest o epigramach, i to zarówno wprost (Σ πίγραμμα), jak i pośrednio. I tak pod koniec § 13 wspomniany jest napis wotywny, jakim Hezjod opatrzył trójnog złożony w ofierze Muzom helikońskim (przekład Zofii Abramowiczówny):

Hezjod złożył ten dar helikońskim Muzom w ofierze,
kiedy pieśnią zwyciężył w Chalkidzie boskiego Homera.

Zacytowane są dwa heksametry, a że jest to epigram w dosłownym rozumieniu tego słowa, wynika ze sformułowania: Σ πίγραψαντα⁵.

³ Np. w wydaniu C.D. Ilgena (*Hymni Homerici cum reliquis carminibus minoribus Homero tribui solitis et Batrachomyomachia*, Halle 1796) uwzględniono 18 epigramów, w wydaniu E. White (*Hesiod, The Homeric Hymns and Homeric Epigrams*, London 1936, new and revised edition) figuruje tych epigramów 17. Z kolei w bardzo dobrym opracowaniu G. Markwalda (*Die Homerischen Epigramme. Sprachliche und inhaltliche Untersuchungen*, Verlag Anton Hain, Meisenheim 1986) uwzględnionych jest 15 epigramów, a we wspomnianej w przyp. 1. edycji M.L. Westa doliczyć się tych utworów możemy znowu 17.

⁴ Owe „epigramy Homera” zwykle poprzedzone są charakterystyczną formułą: λ έ γ ε ι (sc. Homer) τὰ έπεα τάδε (forma czasownika i sam czasownik bywa różny: έλεξε, έλεγε, φθέγγεται, εἶπεν), po czym następuje cytat konkretnego „epigramu”. Natomiast tylko przed zacytowaniem wierszy *Kaminos* (Pseudo-Herodot § 32) i *Eiresione* (Pseudo-Herodot § 33) pojawia się w tekście charakterystyczny czasownik αἰείδειν (odpowiednio: αἰείδει ... τὰ έπεα τάδε oraz αἰείδων τὰ έπεα τάδε, sc. Homer), który możemy postrzegać jako znak dystynktywny dla charakteru następującego potem utworu (pieśni, a nie „epigramu”). Rzeczownik έπεα konsekwentnie oznacza tu wiersze heksametryczne (no i siłą rzeczy jambiczne wiersze zamykające *Eiresione*).

⁵ W *Żywocie Homera* Proklosa (*Z Chrestomatii*, § 6) jego autor podkreśla z naciskiem, że „na politowanie zasługują ci, którzy ułożyli takie wotum (ανάθημα πλάσαντες τοῦτο) ...”, albowiem błędnie zrozumieli wiersz z Hezjodowych *Dni*, który oznacza coś innego”. Z zacytowanego oryginalnego sformułowania Proklosa raczej trudno byłoby wywnioskować, że chodzi o epigram. Przytacza on wszakże oba heksametry, a więc wiadomo, że chodzi właśnie o tę samą inskrypcję, którą podaje autor *Certamen*. Możemy zatem domyślać się, że rzeczownik ανάθημα oznaczał tu dla Proklosa zarówno „wotywny dar”, jak i widniejący na nim napis.

Analogicznie postąpił ze swoim darem wotywnym Homer, opatrzywszy epigramem (ἐπιγράψας) srebrną *fiale*, którą poświęcił Apollonowi w Delfach (§15; były to również dwa heksametry):

Febie Mocarzu, Homer ten piękny dar ofiarował
twojej mądrości; obyś mi zawsze sławy używała!

Podobnie ma się rzecz z tekstem z § 14; tutaj z kolei chodzi o zacytowany dalej epigram nagrobny (dwa dystychy elegijne), jaki znajdował się na miejscu pochówku Hezjoda. Zadbali o niego mieszkańcy Orchomenos, którzy stosownie wiersze ἐπέγραψαν ἐπὶ τῷ τάφῳ:

Askra w trzody bogata ojczyzną poety, jednakże
kości zmarłego Hezjoda kryje ziemia Minyów,
jeźdźców wybornych; jego zaś sława największa wśród ludzi,
odkąd mężowie poddali próbie swój kunszt poetycki.

Z kolei o epigram na cześć Homera zatroszczyli się Argiwowie, którzy zachwyceni tym, że poeta rozśławił ich imię, wystawili mu posąg opatrzony aż trzema (zacytowanymi w tekście *Certamen*) dystychami elegijnymi (ἐπιγράψουσι δὲ ἐπὶ τῆς εἰκόνοσ ἀυτοῦ § 17 *ad fin.*):

Oto posąg boskiego Homera, co dumną Helladę
całą ozobił pięknymi wierszami swojej poezji,
zwłaszcza Argiwów, którzy zburzyli wzniesione przez bogów
mury Troi, wzięwszy tak pomstę za piękną Helenę.
Lud wielkiego ich miasta z wdzięczności zatem ten posąg
tutaj dla niego wystawił i boską czcią go otacza.

Wprost o ἐπίγραμμα mowa jest z kolei w dwóch innych miejscach: w *Certamen* (§ 15) chodzi o pięciowierszowy heksametryczny napis na grobie Midasa⁶, a w § 18 pod tym określeniem kryje się inskrypcja wyryta na grobie Homera (dwa heksametry). Jeśli chodzi o to właśnie poświęcone Homerowi epitafium (τὸ ἐπίγραμμα τὸδε):

Tutaj ziemia świętą tę głowę boskiego Homera
kryje, który był piewcą walecznych mężów, herosów.

to pojawia się ono w niemal wszystkich *Żywotach*, ale, co ciekawe, nie zawsze jest genologicznie tak wyrażenie zaznaczone. O ἐπίγραμμα τοῦτο

6

Jestem dziewczyną ze spiżu. Na grobie tu siedzę Midasa.
Póki płyną wody i rosną drzewa wysokie,
póki rzeki wzbierają, a morze brzegi oblewa,
wschody słońca się jawią i księżyc lśniący swym blaskiem,
póty na tejsze mogile, zroszonej łzami, trwać będę,
głosząc przechodniom, że Midas jest tutaj złożony do grobu.

Ten sam epigram w jego czterowierszowym brzmieniu, ale również z określeniem genologicznym: ἐπίγραμμα, przynosi nam ponadto tekst Pseudo-Herodota (§ 11). Trzeba podkreślić jeszcze, iż ta nagrobna inskrypcja umownie nazywana jest tzw. trzecim Homerowym epigramem. Bardzo obszerny komentarz do tego epigramu (którego autorstwo przypisywano m. in. i Platonowi) sporządził wspomniany już G. Markwald, op. cit., s. 34-83.

mowa jest zatem także w *Vita Romana* (§ 6) oraz w *Vita Scorialensis II'*, natomiast u Pseudo-Herodota (który zresztą uważa, iż epigram ten nie jest autorstwa samego Homera, § 36) i u Hesychiosa (§ 7) ów napis nagrobny określony jest rzeczownikiem τὸ ἔλεγξιον.

Naturalnie nie jest to coś zgoła wyjątkowego, że heksametryczny (!) dwuwiersz nazwany jest właśnie w ten sposób; zwłaszcza u późnych autorów słowo ἔλεγξιον może bowiem oznaczać wiersz ułożony niekoniecznie w dystychu elegijnym (cf. Dio Chrys. 4, 135: chodzi tu o heksametryczne, dwuwierszowe ἔλεγξιον Sardanapalla⁸). Ale w przypadku tak jednorodnej materii, jaką jest biograficzny przekaz Homerowych *Vitae*, oraz faktu, iż chodzi o jeden i ten sam utwór, trudno na tę dwuznaczność terminologiczną nie zwrócić baczniejszej uwagi⁹. Przy okazji wspomnijmy, że dystych elegijny jako miara epigramu, zapewne wotywnego, pojawia się już w najstarszych greckich inskrypcjach¹⁰, przy czym jednak zdecydowaną większość wśród nich, począwszy od napisu na tzw. Pucharze Nestora z Pithekoussai¹¹ oraz na jednej z dipylońskich waz, jeśli chodzi o teksty wierszowane, stanowią inskrypcje (epigramy) heksametryczne. Z kolei terminem τὸ ἔλεγξιον na określenie epigramu ułożonego w dystychu elegijnym najwcześniej, jak się wydaje, posłużył się Thukidydes (I 132). A zatem we wspomnianych miejscach (Pseudo-Herodot § 36 i Hesychios § 7) mamy w gruncie rzeczy do czynienia ze znamienym terminologicznym odstępstwem od ogólnych reguł.

Jeśli chodzi o pozostałe miejsca z *Żywotów Homera*, w których pojawiają się interesujące nas określenia związane z twórczością epigramatyczną, to

⁷ U Pseudo-Plutarcha I (§ 4) czytamy, że to mieszkańcy Ios: τοιόνδε ἐπέγραψαν (sc. τὸ ἐπίγραμμα) αὐτοῦ (sc. Ὀμήρου) τῷ τάφῳ, a *Vita Scorialensis II* informuje nas po prostu, iż ἐπιγράφεται ἐν τῷ μνήματι αὐτοῦ (sc. Ὀμήρου) οὕτως (po czym zacytowane są oba heksametry).

⁸ Na marginesie zaznaczmy, że hasło τὸ ἔλεγξιον w słowniku Liddel/Scotta/Jonesa wymaga pewnego uściślenia. Dobrze, iż w *Supplément de doñ* (Oxford 1996) czytamy już, że może ono oznaczać m.in. „without metrical connotation, epitaph” z przywołaniem świadectwa właśnie z Diona Chrysostoma oraz z *Vita Pseudo-Herodota*. Wydaje się, iż jednak należałoby tam wspomnieć o tej konsekwentnej „heksametrycznej” konotacji, skoro w praktyce akurat z nią mamy w obu (a właściwie w czterech) wypadkach do czynienia.

⁹ Świadectwo Pseudo-Herodota dotyczące poświęconego Homerowi nagrobnego ἔλεγξιον zostało powtórzone także w tzw. Księdze Suda (s.v. Homeros). Na możliwość przymiotnikowego i rzeczownikowego użycia terminu ἔλεγξιον zwraca uwagę: K. Bartol, *Greek Elegy and Iambus. Studies in Ancient Literary Sources*, Poznań 1993, s. 19 nn. Ponadto zastanawiając się nad znaczeniem terminu ἔλεγξιον w singularis, autorka wymienia w tym kontekście (s. 21) m.in. „a short inscription”. Jednak ani tu, ani w bardzo bogatym zestawieniu stosownych testimoniów świadectwa z omawianych wyżej *Żywotów* oraz heksametryczny dwuwiersz Diona Chrysostoma nie zostały odnotowane. Natomiast wymienione przez K. Bartol np. testimonium 13 (Pherec., 153, 7) poświadcza możliwość posłużenia się terminem ἔλεγξιον w pluralis na oznaczenie wierszy heksametrycznych.

¹⁰ Zob. *Carmina Epigraphica Graeca saeculorum VIII-V a.Chr.n., ed. P.A. Hansen, Walter de Gruyter 1983*, nr 458 (fragmentarycznie zachowane naczynie z Samos datowane na około 650–600 r. p.n.e.).

¹¹ Na ten temat zob. np. W. Appel, *Skyphos Nestora. Problemy interpretacyjne inskrypcji z Pithekoussai*, „Eos” 1991, LXXIX, fasc. 2, s. 171–185.

nie ma już ich wiele. Na uwagę z pewnością zasługuje „elegia wyryta (ἐπιγεγραμμένωι ἐλεγείωι) na bazie posągu poety”, którą cytuje Pseudo-Plutarch w *Żywocie I* (§ 4):

Synu Melesa, Homerze, tyś sławy całej Helladzie
wraz z Kolofonem ojczystym po wieczne czasy przysporzył;
te zaś córki z twej duszy, podobnej do boskiej, powstały,
twego serca obydwie to twór zapisany w tabliczkach:
jedna z nich powrót opiewa Odysa, co wiele się błakał,
druga zaś – ów bój Dardanosa potomków o Ilion.

Tutaj ἐλεγείων oznacza epigram składający się z trzech dystychów, wyrytych na bazie zapewne jakiegoś wielopostaciowego monumentu, a niewiele dalej wspomniany jest też „Antypater epigramatyk” (ἐπιγραμματοποιός) i jego epigram (ἐπίγραμμα), który wszakże nie jest już utworem inskrypcyjnym, lecz typowo literackim, tj. książkowym drobiazgiem (cztery dystychy elegijne = AP 16, 296).

Ostatnim inskrypcyjnym epigramem, o którym tak właśnie mówi się w *Żywotach*, jest napis wyryty niegdyś na bazie ateńskiego posągu Pizystrata (ἐπίγραμμα <τὸ> Ἀθήνησιν ἐπιγεγραμμένον)¹². Z postacią Homera wiąże się on tylko pośrednio, ale dla zrozumienia losów jego epickiej spuścizny jest niezwykle istotny:

Trzykroć byłem tyranem i tyleż mnie razy wypędzał
lud Erechteusa potomków, trzykrotnie także sprowadzał
mnie, Pizystrata, wielkiego w zamysłach, który Homera
pieśni zebrał, co najpierw oddzielnie były śpiewane;
ówże zaś złoty mąż był naszym obywatelem,
jeśli to my, Ateńczycy, stworzyliśmy Smyrne, kolonię.

Naturalnie każdy ze wspomnianych wyżej epigramów (trzech nagrobnych, dwóch wotywnych i trzech epidejtycznych, towarzyszących określonym monumentom sztuki rzeźbiarskiej) zasługiwałby na wszechstronną egzegezę, a więc przynajmniej na taką, jakiej doczekały się tzw. „epigramy Homera”. Jest to jednak materiał na zupełnie odrębne opracowanie. Natomiast tutaj oprócz zwrócenia na nie uwagi zależało mi głównie na poczynieniu kilku obserwacji odnoszących się do terminologii epigramatycznej, stosowanej przez niektórych autorów żyjących już w epoce cesarstwa, tym bardziej że ci biografowie Homera, tworzący najwcześniej w II stuleciu n.e., opierają się w swoich tekstach na znacznie przecież starszej tradycji biograficznej i starszej materii leksykalnej z nią związanej, a na dodatek przepuszczają tę wiedzę przez filtr własnej wrażliwości językowej i własnej erudycji filologicznej.

¹² Taką szczegółową informację przekazuje nam *Vita Scorialensis II*, natomiast w *Vita Scorialensis I* mowa jest po prostu o ἐπίγραμμα, po czym następuje przytoczony wyżej tekst ułożony w trzech dystychach elegijnych.